

© Андрей Кузьменко
(Переяслав-Хмельницький)

ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ЗНАНИЙ ПО УКРАИНСКОЙ ИСТОРИИ В ПОСЛЕДНИЕ ДЕСЯТИЛЕТИЯ XVIII СТ.

В статье прослежены общие и специфические особенности накопления и продуцирования массива знаний по украинской истории на протяжении последних десятилетий XVIII ст. и их взаимодействие с развитием западноевропейской исторической науки.

Ключевые слова: знания украинской истории, украиноведение, национальная традиция, просвещение, западноевропейская историческая литература, археографическая деятельность, историческая критика.

© Andrey Kuzmenko
(Pereyaslav-Khmelnytsky)

TENDENCIES OF DEVELOPMENT OF KNOWLEDGE OF THE UKRAINIAN HISTORY IN THE LAST DECADES THE XVIII ART.

In article the general and specific features of accumulation and a producing the massif of knowledge of the Ukrainian history for the last decades the XVIII Art. and their interference with development of the West European historical science are tracked.

Keywords: knowledge of the Ukrainian history, Ukrainian Studies, national tradition, education, West European historical literature, archeographic activities, historical criti.

До редакції найшла 25.01.2013.

УДК 94 (477) «1941/1944»

© Михайло Куницький
(Переяслав-Хмельницький)

ПРОБЛЕМИ РЕКОНСТРУКЦІ ПРАВОВОГО СТАНОВИЩА МІСЦЕВОГО НАСЕЛЕННЯ РАЙХСКОМІСАРІАТУ «УКРАЇНА» У ПРАЦЯХ РАДЯНСЬКИХ ІСТОРИКІВ 40–70-Х РР. XX СТ.

З'ясовується стан вивчення проблеми правового становища місцевого населення окупованих нацистами районів України у працях вітчизняних істориків.

Ключові слова: правовий статус, орган місцевого управління, окупація, Райхскомісаріат «Україна».

Правове становище місцевого населення України доби нацистської окупації не стало предметом спеціальних наукових досліджень радянського періоду. Причини цього криються не лише в особливостях початкового етапу вивчення проблеми нацистського окупаційного режиму, а також у, м'яко кажучи, «специфічному ставленні» радянського керівництва до мільйонів українців, які перебували на території, зайнятій ворогом, і мусили працювати на творців «нового порядку». Переважна більшість людей не вкладала у ці дії якогось політичного підтексту, адже мусила трудитися на окупантів, аби якимось чином вижити у той екстремальний час. З поверненням радянської влади не лише ці люди, а й члени їх сімей перебували під певною підозрою. А багато хто був і безпідставно покараний. Навіть наприкінці існування радянської влади в багатьох анкетних даних вводилося запитання, чи перебувала ця людина або її близькі родичі на окупованій території України.

Наступною причиною недостатньої уваги дослідників до вказаної проблеми стало те, що особливістю радянської історичної науки було

надмірне захоплення мегапроцесами, вивчення переважно масштабних соціально-економічних та політичних явищ, за контурами яких зникала не лише конкретна людина, а й цілі етнічні групи та категорії населення. Це, зокрема, стало однією з причин замовчування трагічної долі єврейського етнічного масиву України, застосування начебто й вірного, але надто загального терміну «мирні радянські громадяни».

Початковий період вивчення проблеми окупаційного режиму передбачав реконструкцію тих подій, які перебували, так би мовити, на поверхні, – злочинів, вчинених гітлерівцями та їх поплічниками на теренах України. Цьому сприяли й зовнішньополітичні події тих часів, зокрема проведення Міжнародного трибуналу над нацистськими військовими злочинцями, який відбувся у м. Нюрнберг (Німеччина). Усі злочинні дії, вчинені підрозділами Вермахту та окупаційною адміністрацією Райхскомісаріату «Україна» (далі – РКУ), фіксувалися і відкладалися в архівах країни. У результаті було зібрано повномасштабну кількість відповідних запротокольованих фактів. Проте значна їх ча-

стина потрапила до рук дослідників лише у 90-х рр. ХХ ст.

Існуюча на той час методологія історичної науки базувалася на принципах об'єктивності, історизму та партійності, класового підходу до оцінки явищ та процесів. Вони наскрізь пронизували історичну науку. Мало того, зміст конкретних історичних досліджень мав базуватися і підтверджувати ті чи інші офіційні висловлювання керівників держави та партії. І справа не закінчувалася простим, вирваним із загального контексту цитуванням їх слів. Тому, наприклад, вказівки Й. Сталіна сумніву не лише не підлягали, а й визначали не тільки загальне спрямування, а й емпіричну конкретику тогочасних історичних досліджень, формували їх концептуальну канву. Праці, які створювалися поза врахуванням цих обставин, як правило, поповнювали запаси архівних справ і стали доступними дослідникам лише на початку 90-х рр. ХХ ст. Це характерно для студій із єврейської тематики, окремих праць джерелознавчого змісту тощо.

Фактично провідні вітчизняні науковці були усунуті від висвітлення особливостей правового становища місцевого населення України. Це пояснюється ще й партійним диктатом та контролем за інтелектуальною діяльністю істориків, неможливістю займатися самостійним вибором тематики досліджень, методологією наукового пошуку.

Водночас живучість й актуальність концептів, на основі яких здійснювалася історична реконструкція подій воєнної доби, незрідка знаходить підтвердження й сьогодні. Чимало текстів базуються саме на цих, ще сталінських, методологічних підходах. Проблема не лише в методологічному плюралізмі. Цьому сприяє відносна простота й зрозумілість сталінських трактувань воєнного минулого, а також прямолінійність й однозначність інтелектуальних операцій такого гатунку. Проте за цим вектором наукового пошуку неможливо побачити ні реального стану тогочасного суспільного життя, ані пересічної людини з її повсякденними клопотами і проблемами.

Одним із перших, хто сформулював загальний напрям майбутніх досліджень, окреслив контури проблемно-тематичних ніш наукового пошуку, став Й. Сталін. У своєму відомому виступі від 3 липня 1941 р. він охарактеризував окупаційний режим, встановлений над частиною СРСР, як реставрацію влади царизму, поміщиків та буржуазії [32, с. 3]. Висловився він і щодо проблеми правового становища місцевого населення, яке опинилося на окупованій території. У цьому контексті вказувалося на нищення національної

культури поневолених народів, їх онімечення, перетворення на рабів німецьких баронів і князів. Зазначимо, що жодна з цих оцінок не мала під собою реальної бази, але піддавати сумніву слова вождя не міг ніхто. Тому вони швидко стали хрестоматійними істинами й «перекочували» з видання у видання.

Наукове осмислення феномену окупації розпочалося на початку 1942 р., коли в Академії наук УРСР почала працювати спеціально створена для цього група науковців. З часом на її основі утворилася Комісія з історії Великої Вітчизняної війни при Президії АН УРСР. Одним із напрямів її роботи стало документування воєнної доби. У результаті до наукового обігу увійшло близько 50 книг та брошур, понад 150 наукових публікацій. Але проблеми правового статусу місцевого населення окупованих районів України продовжували залишатися поза увагою науковців [23, с. 3–25].

У багатьох виданнях воєнної доби формувалася тотальний образ ворога, зображувалися злочинні дії Вермахту та цивільної адміністрації РКУ на окупованих теренах країни. Не всі ці напрацювання можна віднести до наукових, адже рівень публіцистики в ній усе ж переважав, але й не слід забувати, що вони базувалися на положеннях, висловлених Й. Сталіним, конкретизували й доповнювали їх. Тому вони безпосередньо впливали й на суто наукову продукцію, що з'являлася у ті роки. До того ж ці роботи створювалися в умовах війни, а їх читачами ставали не студенти вузів чи науковці, а люди, які протистояли ворогу на фронті та у глибокому тилу, працюючи задля майбутньої Перемоги. Звідси їх заідеологізованість, певна бравурність чи, навпаки, надмірне використання тематики страждань. Тому й висновки, сформульовані авторами таких праць, мали надмірно високий ступінь узагальнень, які не завжди конкретизувалися й підтверджувалися змістом самого тексту. Можна висловити чимало інших зауважень до публікацій воєнної доби з суто наукової точки зору. Але в той час видається логічним те, що вони прищеплювали людям бажання знищити ворогів – «усіх до одного» [22].

Основною ідеєю, яка «червоною ниткою» проходила через усі тогочасні праці, стали злочинні дії німецької окупаційної адміністрації, надмірна жорстокість її представників до місцевого населення. Ця теза активно використовувалася усіма без винятку дослідниками цього періоду [37, с. 14, 15]. Дехто із авторів «забув» вказати, що саме відданість народу соціалістичним ідеалам та партії стала основ-

ною причиною розгортання всенародної боротьби на окупованих гітлерівцями територіях СРСР. Натомість пропонувалася невірна з точки зору тогочасної комуністичної ідеології теза, відповідно до якої жорстокість німців призвела до масового супротиву окупантам [34; 1, с. 19].

Вітчизняні історики, які перебували у цей час в евакуації, продовжували працювати в цьому ж контексті. Серед тематичних блоків праць О. Глухого, Л. Новиченка, П. Сліпчука, З. Шульги, К. Гурова, С. Галаджієва слід виокремити сутність, характер та завдання нацистського окупаційного режиму, організацію економічної експлуатації цивільного населення, його масове вивезення на роботи до Райху. Правовий же статус місцевих мешканців у реконструкціях істориків характеризувався як підневільний [7; 31; 36; 8; 6]. На думку В. Кружкова, завдання окупантів полягало в перетворенні частини населення на рабів та введення рабсько-кріпосницької системи [24].

Злочинам гітлерівських окупантів в Україні присвятив свою працю К. Дубина [10]. Дещо пізніше у книзі під назвою «Злодеяння немців в Києве» він зобразив відповідні дії окупаційної адміністрації щодо мирного населення міста. Зі змісту праці можна пересвідчитися в тому, що до місцевого люду застосовувалися необґрунтовані покарання у вигляді смертної кари, фізичного побиття, арештів, штрафів, приниження їх гідності тощо. Водночас перераховані автором праці факти переконливо доводять, що цивільне населення Києва користувалося безправним статусом, хоча він і не ставив перед собою завдання достеменно його з'ясувати [11, с. 12, 13].

Автори окремих публікацій намагалися пояснити причини вчинення злочинних дій ворога на окупованих територіях. А. Гітлер оголошувався злочинцем, який і армію свою зумів виховати в цьому ж дусі. Саме він нав'язав німцям думку, що вони є арійським народом і мають право перетворити всіх інших на рабів [2; 4]. Остання теза є, на наш погляд, принциповою, адже автор, який звернув на неї увагу, точно з'ясував сутність ідеології нацизму.

Отже, проблема правового статусу місцевого населення окупованих регіонів України не стала спеціальним предметом наукового пошуку радянських істориків. Вона розглядалася в контексті інших досліджень, зокрема вивчення тематики злочинів, вчинених німецькою адміністрацією на окупованих територіях. Основним концептом, на якому базувалися праці радянської доби, стала критика нацизму та «нового порядку», насадженого силою на

загарбаних агресором землях [25]. Правове становище місцевого населення асоціювалося із рабовласницьким ладом [29]. Автори праць наголошували й на тому, що в цілому цивільне населення було позбавлене тих прав і гарантій, які у свій час надавалися радянською владою.

Незначні зміни у вивченні проблем нацистського окупаційного режиму сталися у 60–80-х рр. ХХ ст. А от питання вивчення правового статусу місцевого населення так і залишилися на попередньому рівні. Наприклад, М.І. Супруненко у праці «Україна у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу (1941–1945)» охарактеризував нацистський окупаційний режим, у черговий раз використавши приклади злочинних дій німецької адміністрації щодо місцевого населення. Фактично праця інтерпретувала попередні партійні установки Й. Сталіна. У частині ж реконструкції статусу місцевого населення було повторено тезу про його безправне становище [33].

Період 60–70-х рр. ХХ ст. став тим часом, коли в науковій літературі почали домінувати теми масового героїзму учасників антифашистського руху Опору на окупованих теренах України, активна роль партійних організацій в організації відсічі ворогу, монолітна сила радянського суспільства, його єдність із урядом та партією, відданість ідеалам соціалізму тощо [26, с. 83–109; 35, с. 109–114; 30; 28; 5; 27; 9]. Звісно, що за таких підходів тема правового становища місцевого населення на окупованих теренах країни не отримала статусу актуальної і не могла стати спеціальним предметом історичних досліджень. Навіть автори солідних узагальнюючих академічних видань продовжували використовувати факти безправного становища місцевого населення [15, с. 356, 360]. До наукового вжитку було введено лише одну нову дефініцію – окупаційний режим інтерпретувався як «військово-каторжний» [16, с. 343, 344]. Щоправда, історики відмовились від тези про реставрацію царизму, але акцентували увагу на відновленні буржуазно-поміщицьких порядків [17, с. 438–446]. У низці праць цього історіографічного періоду стверджувалося, що в країні відновлювалися кріпосницькі порядки [13, с. 301; 32]. В інших академічних виданнях повторювалися ці ж хрестоматійні тези [14; 12; 19; 18; 20; 21].

Отже, ще під час війни та перші повоєнні десятиріччя розпочалась фіксація та вивчення подій воєнної доби. Напрацювання вітчизняних науковців, предметом пошуку яких був визначений нацистський окупаційний режим, зосереджувалися переважно навколо злочинів, вчинених упродовж 1941–1944 рр., розгортання

руху Опору тощо. Правове становище місцевого населення продовжувало залишатися практично недослідженим. Інтерпретація сутності окупаційного режиму здійснювалася в унісон із

вказівками Й.Сталіна щодо реставрації царизму, відновлення влади поміщиків та буржуазії, запровадження військово-каторжного режиму

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Александров Г. Гитлеровская Германия лопнет под тяжестью своих преступлений / Г. Александров. – М.: Воениздат НКО СССР. Главное политическое управление РККА, 1941. – 19 с.
2. Александров Г. Некоторые вопросы текущего момента (Вопросы заданные на собрании сормовских рабочих) / Г. Александров. – М.: ОГИЗ. Госполитиздат, 1942. – 15 с.
3. Арутюнян Ю.В. Советское крестьянство в годы Великой Отечественной войны / Ю.В. Арутюнян. – М.: Изд-во АН СССР, 1963. – 456 с.
4. Вышинский П.Е. Смерть фашизму / П.Е. Вышинский. – М., Л.: Изд-во АН СРСР, 1941. – 24 с.
5. Во главе защиты Советской родины. Очерк деятельности КПСС в годы Великой Отечественной войны / Рук. ред. кол. П.Р. Швердалкин. – М.: Политиздат, 1975. – 407 с.
6. Галаджиев С. Что происходит в оккупированных областях Украины / С. Галаджиев. – Уфа: АН УРСР, 1942. – 26 с.
7. Глухий О. Німецькі фашисти – люті вороги українського народу / О. Глухий. – М., 1942. – 74 с.
8. Гуров К. Фашистський розбій на Україні / К. Гуров. – М.: Политиздат, 1942. – 23 с.
9. Деборин Г.А. Итоги и уроки Великой Отечественной войны / Деборин Г.А., Тельпуховский Б.С. – М.: Мысль, 1970. – 342 с.
10. Дубина К. Варвари двадцатого віку. Укривдав при ЦК КП (б) У / К. Дубина. – Саратов, 1942. – 16 с.
11. Дубина К. Злодеяния немцев в Киеве // К. Дубина. – М.: Госполитиздат, 1945. – 47 с.
12. Історія Української РСР. – Т. 7: Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу (1941 – 1945) [Редк. тому: В.І. Клоков (відп. ред.), М.М. Дятленко, В.С. Коваль, П.Т. Тронько та ін.]. – К.: Наук. думка, 1977. – 536 с.
13. Історія українського селянства. Нариси в 2-х т. – Т. 2. Наукове видання. – К.: Наук. думка, 2006. – 653 с.
14. История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941–1945 гг. В 6-ти т. [Ред. комиссия: Поспелов П.Н. (пред.) и др.]. – М.: Воениздат, 1960–1965. – 543 с.
15. История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941–1945. В 6-ти т. Том первый. Подготовка и развязывание войны империалистическим и державами [Фокин Н.А. (рук. ред. и авт. кол.]. – М.: Воениздат, 1960. – 483 с.
16. История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941–1945. В 6-ти т. Том второй. Отражение советским народом вероломного нападения фашистской Германии на СССР. Создание условий для коренного перелома в войне (июнь 1941 г. – ноябрь 1942 г.). – М.: Воениздат, 1961. – 682 с.
17. История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941–1945. В 6-ти т. Том третий. Коренной перелом в ходе Великой Отечественной войны (ноябрь 1942 г. – декабрь 1943 г.). – М.: Воениздат, 1961. – 656 с.
18. История второй мировой войны, 1939–1945. В 12-ти т. [Гл. ред. ком.: А.А. Гречко (предс.), П.А. Жилин (зам. предс.), Е.М. Жуков (зам. предс.), Г.А. Арбатова и др.]. – М.: Воениздат, 1973–1982.
19. История Второй мировой войны 1939–1945. В 12-ти т. Том четвертый. Фашистская агрессия против СССР. Крах стратегии «молниеносной войны». – М.: Воениздат, 1975. – 536 с.
20. История Коммунистической партии Советского Союза. В 6-ти т. [П.Н. Поспелов (предс.) и др.] – Т. 5. – Кн. 1: Коммунистическая партия накануне и в годы Великой Отечественной войны, в период упрочнения и развития социалистического общества (1938–1958 гг.). Книга первая (1938–1945 гг.) [Ред. тома: Ю.П. Петров, В.С. Зайцев (рук.), Б.С. Тельпуховский и др.]. – М.: Политиздат, 1970. – 732 с.
21. История СССР с древнейших времен до наших дней. В 12-ти т. – Т. 10: Советский Союз в годы Великой Отечественной войны 1941 – 1945 [П.С. Болдырев, М.Г. Брагин, В.Н. Евстигнеев и др.; ред. коллегия: А.С. Самсонов (отв. ред.) и др.]. – М.: Наука, 1976. – 727 с.
22. Істребить немецких оккупантов – всех до единого! – Ташкент: Госиздат УзССР, 1942. – 18 с.
23. Коваль М.В. Політика проти історії: українська історична наука в Другій світовій війні й перші повоєнні роки / М.В. Коваль // Український історичний журнал. – 2002. – № 1. – 175 с.

24. Кружков В. Что несут немецкие фашисты народам Советского Союза / В. Кружков. – М.: Воениздат НКО, 1942. – 35 с.
25. Минц И. Великая Отечественная война Советского Союза / И. Минц. – М., 1947. – 72 с.
26. Міщенко Г.П. Підпільні обкоми діють / Г.П. Міщенко // Героїчне, незабутнє. До 20-річчя визволення Радянської України від фашистської окупації. – К.: Тов-во «Знання» УРСР, 1964. – 142 с.
27. Нариси історії Київської обласної партійної організації. – К.: Політвидав України, 1967. – 651 с.
28. Нариси історії Комуністичної партії України. – К.: Держполітвидав, 1961. – 564 с.
29. Полевой Б. От какой смертельной опасности спасли нашу Родину Красная Армия и Советское государство / Б. Полевой. – Правда: М., 1946. – 32 с.
30. Скирдо М. Моральный фактор в Великой Отечественной войне / М. Скирдо. – М.: Военное изд-во Министерства обороны Союза ССР. – 1959. – 135 с.
31. Сліпчук П. Людожери / П. Сліпчук. – К.: Держполітвидав, 1945. – 23 с.
32. Сталин И.В. О Великой Отечественной войне Советского Союза / И.В. Сталин. – 5-е изд. – М.: Госполитиздат, 1952. – 372 с.
33. Супруненко Н. Украина в Великой Отечественной войне Советского Союза (1941–1944 гг.) / Н. Супруненко. – К.: Госполитиздат УССР, 1956. – 472 с.
34. Толстой А. Почему Гитлер должен потерпеть поражение / А. Толстой. – М.: ОГИЗ, Госполитиздат, 1943. – 7 с.
35. Федоров О. Сторінки партизанської доблесті / О. Федоров // Героїчне, незабутнє. До 20-річчя визволення Радянської України від фашистської окупації. – К.: Тов-во «Знання» УРСР, 1964. – 142 с.
36. Шульга З. Борьба украинского крестьянства против немецких захватчиков / З. Шульга. – Уфа: АН УРСР, 1942. – 65 с.
37. Ярославский Е. Великая Отечественная война Советского народа против гитлеровской Германии / Е. Ярославский. – М.: ОГИЗ, 1941. – 53 с.

© *Михаил Куницкий*
(*Переяслав-Хмельницкий*)

ПРОБЛЕМЫ РЕКОНСТРУКЦИИ ПРАВОВОГО ПОЛОЖЕНИЯ МЕСТНОГО НАСЕЛЕНИЯ РЕЙХСКОМИССАРИАТА «УКРАИНА» В ТРУДАХ СОВЕТСКИХ ИСТОРИКОВ 40-70-Х ГГ. XX СТ.

На основе изучения опубликованных источников исследуется состояние изучения правового положения местного населения Рейхскомиссариата «Украина».

Ключевые слова: правовое положение, орган местного управления, оккупация, Рейхскомиссариат «Украина».

© *Michail Kunizkiy*
(*Pereyaslaw-Khmelnytskyi*)

THE PROBLEMS OF RECONSTRUCTION OF THE LEGAL STATUS LOCAL POPULATION REICHSKOMMISSARIAT «UKRAINE» IN THE WRITING OF SOVIET HISTORIANS 40–70 TH XX CENTURY

The article considers the problem of studying the legal status of Soviet historians who enjoyed the local population Nazi-occupied regions of Ukraine.

Key words: legal status, the local population, Reichskommissariat «Ukraine», occupation.

До редакції надійшла 31.01.2013.

УДК: 378.124.2: 001.89.008

© *Ольга Гарбар*
(*Умань*)

НАУКОВО-ОРГАНІЗАЦІЙНА РОБОТА ТА ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОФЕСОРА С.С. РУБІНА (1921–1985 РР.): ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

У статті розглядається історіографічний аспект науково-організаційної роботи та педагогічної діяльності професора С.С. Рубіна в Уманському сільськогосподарському інституті (1921–1985 рр.).

Ключові слова: професор С.С. Рубін, Уманський сільськогосподарський інститут, науково-організаційна робота, педагогічна діяльність, садове і польове землеробство, утримання ґрунту.

Від дня народження професора С.С. Рубіна він віддав багатогранній науковій, педагогічній і громадській діяльності в УСГІ. С.С. Рубін зро-